

Rasisme og diskriminering

Begreper, kontroverser og nye perspektiver

Program
Internasjonal migrasjon og etniske relasjoner – IMER

Rasisme og diskriminering

Begreper, kontroverser og nye perspektiver

Jon Rogstad og Arnfinn Haagensen Midtbøen

© **Norges forskningsråd 2009**

Norges forskningsråd
Postboks 2700 St. Hanshaugen
0131 OSLO
Telefon: 22 03 70 00
Telefaks: 22 03 70 01
bibliotek@forskningsradet.no
www.forskningsradet.no/

Publikasjonen kan bestilles via internett:
www.forskningsradet.no/publikasjoner

eller grønt nummer telefaks: 800 83 001

Grafisk design omslag: Design et cetera
Foto/ill. omslagsside: Shutterstock
Trykk: Allkopi (omslag) og Forskningsrådet
Opplag: 125

Oslo, mars 2009
ISBN 978-82-12-02652-0 (trykksak)
ISBN 978-82-12-02653-7 (pdf)

Utgivers forord

Program for internasjonal migrasjon og etniske relasjoner (IMER) har som mål å bidra til økt kunnskap om den internasjonale migrasjonen og de mulighetene og utfordringene som den gir for det norske samfunnet. Et ledd i dette har programmet tatt initiativ til å få utarbeidet en mindre serie av kunnskapsoversikter og temanotater om bestemte emner innenfor det brede IMER-feltet. Det er programstyrets ønske at slike notater skal oppsummere og formidle tilgjengelig forskning og kunnskap om sentrale samfunnsspørsmål på en enkel og oversiktlig måte, til nytte for både forskere, politikktviklere, andre brukere og allmennheten.

Programmet har bedt sentrale forskere om å skrive kunnskapsoversiktene, på bakgrunn av sin egen og andres forskning på de respektive feltene. Innholdet i notatene står for forfatterens egen regning. *Rasisme og diskriminering: Begreper, kontroverser og nye perspektiver* er den tredje kunnskapsoversikten i en serie slike notater 2008 – 2009. Programstyret takker Jon Rogstad og Arnfinn Haagensen Midtbøen ved Institutt for samfunnsforskning for vel utført arbeid.

Oslo, mars 2009

Bjørn Hvinden
programstyreleder

Innholdsfortegnelse

1. Innledning	1
2. Innledende problematiseringer	2
Vi og De andre – eller kampen om normaliteten	2
Rasisme og diskriminering – to sider av samme sak?.....	3
Brudd eller kontinuitet?.....	4
Lovverk	4
Avslutning: Begreper på ulike nivåer.....	6
3. Rasisme – fenomen og forståelsesformer	7
Nyrasisme.....	8
Rasialisering	9
Rasisme i norsk samfunnsforskning.....	10
4. Diskriminering – forskjellsbehandlingens mange former	13
Definisjoner i forskning og lovverk	13
Fire diskrimineringstyper	14
5. Ett begrep – flere fokus.....	17
6. Eksempler som bekrefter og utfordrer	20
Benjamin Hermansen	20
Ali Farah.....	20
7. Avslutning	23
Litteratur.....	25

1. Innledning

Hensikten med dette temanotatet er å sette søkelyset på begrepsoppfatninger og forståelsesrammer som brukes i diskusjoner om rasisme og diskriminering. En grunnleggende utfordring med disse begrepene er at de fungerer som en felles etikett på ulike fenomener; fra etnisk rensing og folkemord til forskjellsbehandling på boligmarkedet; fra systematisk segregasjon og apartheid til ekskluderende måter å snakke sammen på i bedrifters pauserom; fra overbevisninger om at det eksisterer sammenhenger mellom hudfarge og intelligens til usikkerhet om hva personer med utdanning fra andre land faktisk kan.

Til tross for begrepenes åpenbare spennvidde, er de fleste enige om at rasisme og diskriminering representerer brudd med grunnleggende demokratiske rettigheter når det gjelder å sikre alle like muligheter uavhengig av forhold som hudfarge, etnisitet og nasjonal opprinnelse.¹ I kontrast til det rådende idealet om like muligheter, får vi imidlertid daglige eksempler som vitner om at realiteten er en annen. Og når hendelser *fortolkes* som uttrykk for rasisme eller diskriminering, oppstår det ofte en konfliktfylt debatt. Debattens sprengstoff utgjøres blant annet av at rasisme og diskriminering utfordrer grensene mellom akademia, politikk, moral og erfaringer.

I denne sammenheng er det relevant å trekke frem det vi vil kalle den *tveeggede nektelse* i Det nye Norge: På den ene siden en majoritetsbefolkning som gjennomgående ikke ser seg selv som rasistisk, men som samtidig har klare forestillinger om noen norske verdier som eget samfunn er tuftet på. På den andre siden en minoritetsbefolkning som i begrenset grad ser seg selv som utsatt for rasisme, men hvis personlige livshistorier tyder på at erfaringene med rasisme er utbredt.²

I notatet har vi ikke ambisjoner om å gi fullstendige svar på den analytiske og substansielle utfordringen som emnet påkaller. Derimot har vi til hensikt å systematisere deler av de foreliggende perspektivene på rasisme og diskriminering, samt å presentere noen nye perspektiver som kan bidra til en bedre forståelse.

I det følgende skisserer vi først noen ulike rammer som angir mulige tilnærminger til hvordan begrepene kan behandles. Deretter presenterer vi et knippe sentrale forståelser av rasisme og diskriminering. Et grunnleggende poeng er å vise hvordan begrepene tidvis representerer ulike fenomener og i andre tilfeller veves sammen og beskriver lignende mekanismer. Gjennom eksempler fra norsk rasismeforskning og offentlig debatt peker vi på hvordan de ulike begrepsforståelsene bidrar til et høyt konfliktnivå og uforsonlige fronter når rasisme og diskriminering settes på dagsorden. Til slutt argumenterer vi for nødvendigheten av å spesifisere begrepens innhold ved å gi noen nye innfallsvinkler til tematikken.

¹ Diskrimineringsbegrepet favner i tillegg forskjellsbehandling på grunnlag av langt flere forhold, som kjønn, seksuell orientering, alder, nedsatt funksjonsevne, etc. I dette notatet avgrenser vi diskusjonen til de forhold som dekkes av diskrimineringsloven (2005:33): Etnisitet, nasjonal opprinnelse, avstamning, hudfarge, språk, religion og livssyn.

² Noe av den samme dobbeltheten finner Mette Andersson (2008) i sin studie av idrettsutøvere med ikke-norsk bakgrunn: Få forteller at de har blitt utsatt for rasisme, men de fleste kjenner andre som har hatt slike erfaringer.

2. Innledende problematiseringer

Før vi går inn i en mer detaljert redegjørelse for eksisterende forståelser av rasisme og diskriminering, vil vi presentere fire overordnede problematiseringer som vil fungere som prisme for den resterende diskusjonen. Det er for det første hvordan rasisme og diskriminering er knyttet til grunnleggende forestillinger om normalitet. For det andre hvorvidt rasisme og diskriminering må forstås som to atskilte fenomener som befinner seg på ulike samfunnsnivåer, eller om de snarere er å forstå som to begreper for samme fenomen. Perspektiver på den historiske begrepsutviklingen er et tredje overordnet emne vi vil introdusere, før vi avslutter med en kort skissering av gjeldende lovverk på området.

Vi og De andre – eller kampen om normaliteten

Rasisme og diskriminering aktualiserer implisitte og eksplisitte fortolkninger av hvem ”vi” er i motsetning til ”de andre”. Man kan starte med å spørre om det finnes noen norske kjerneverdier som er med på å skille inngrupper fra utgrupper. I tilfelle, hvilke verdier er dette, og hvem har makten til å definere dem som avgjørende, og følgelig stemple borgere med andre verdier som annerledes og avvikende?

I en diskusjon om rasisme og diskriminering er dette perspektivet av stor betydning fordi det er en mekanisme som virker til å skille mellom dem som er på innsiden og dem som er på utsiden av fellesskapet; ”vi”-et. Sterkere formulert er det slik at et ”vi” per definisjon alltid forutsetter eksistensen og relevansen av andre, som følgelig ikke tilhører dette ”vi”-et. Ulikhet oppstår blant annet ved at verdier og forestillinger favoriserer medlemmer av ”vi”-gruppen. De gjøres til det *normale* – til målestokken alle andre sees og vektet i forhold til.

Forestillinger om normalitet ligger til grunn for utviklingen av så vel den moderne statistikken og de rasehygieniske teoriene som ble utviklet på slutten av 1800-tallet, som for forklaringer av utenforskap blant grupper som avviker fra majoriteten langs én eller flere akser i dagens samfunn (Grue 2006). Til tross for at vi senere vil komme inn på en rekke fenomener og mekanismer som skiller seg fra hverandre i alvorlighetsgrad, omfang og historisk relevans, eksisterer det likevel en rød tråd: Det handler om oppfatninger av hva som til enhver tid oppfattes som normalt.

Et avgjørende moment i denne sammenheng er at normaliteten er en størrelse som sjelden tematiseres, som ikke er bevisst, men som like fullt er svært virksom fordi den fungerer som en serie tatt-for-gitt-heter. Det er taus kunnskap om ”hvordan vi gjør det her”, for å parafasere Charles Taylor (1994). Problemet med koblingen mellom rasisme, diskriminering og normalitet er imidlertid når det normale – ”slik gjør vi det her” – fungerer rasistisk eller diskriminerende. I dette tilfellet er det ikke avviket fra det normale som er problemet, men nettopp *den normale praksis*. Mange vil også føle seg forulempet av et perspektiv som ender med å betrakte alle som rasister.

Spørsmålet om forholdet mellom ”vi” og ”de andre” har også en romlig dimensjon. Med utviklingen av et flerkulturelt samfunn er det ikke lenger mulig å sette likhetstegn mellom et ”vi”, et felles språk, en delt nasjonal arv og at man er bosatt innenfor en nasjonalstat med en klar grense mellom ”oss” og ”de andre”. I dag vil det være borgere som bor ett sted, men som føler mer tilhørighet og lojalitet til et helt annet sted. Det er med andre ord selve enheten for integrasjonsprosjektet som utfordres.

Sosiologen Mette Andersson (2007) har kritisert norsk samfunnsforskning generelt og innvandringsforskningen spesielt for en slik form for *metodologisk nasjonalisme*. Hun hevder at mens det har vært et betydelig fokus på sosial ulikhet innad i nasjonalstaten, har det vært påfallende lite oppmerksomhet på at det også eksisterer en horisontal mobilitet mellom ulike

land. I følge Andersson er resultatet av dette blikket at man unnlater å se sentrale tendenser i det moderne Norge. Hun skriver:

Det er imidlertid først i det øyeblikk at selve den nasjonalstatlige rammen settes under lupen, og når diskriminering og patriotisme (eller rasisme og nasjonalisme) sees i sammenheng, at grunnleggende forutsetninger for sosiologisk tenkning settes på prøve (Andersson 2007:57).

Kritikken av metodologisk nasjonalisme er gjerne reist fra arbeider innenfor såkalte *postkoloniale* studier, som bruker historiske referanser til vestlige dominans for å synliggjøre vedvarende, men ofte implisitte, maktrelasjoner i dag. Så langt har imidlertid det postkoloniale perspektivet hatt forholdsvis liten gjennomslagskraft i Norge. Trolig har Andersson rett når hun forklarer dette ved å vise til historiske forhold: Norge har aldri vært noen kolonimakt, og premisser om en historisk betinget maktrelasjon i møter mellom majoritet og minoritetsgrupper synes nok derfor lite treffende for i det minste majoritetsbefolkningen i Norge. Forståelsen trenger selvsagt ikke å være den samme i minoritetsmiljøene, da Norge samtidig kan oppfattes som en del av et vestlig hegemoni og følgelig kan rammes av den postkoloniale kritikken.

Rasisme og diskriminering – to sider av samme sak?

Et neste spørsmål som reises er hvorvidt rasisme og diskriminering er så ulike fenomener at de må holdes atskilt, eller om de kan og bør behandles samtidig. Fra en historisk vinkel kan man argumentere for at diskriminering er en etikett på visse typer *handlinger*, som har til felles at de leder til systematisk ulikhet. Rasisme, derimot, har gjerne blitt betraktet som en form for *ideologi* – altså forestillinger som gjør det meningsfullt å kategorisere individer i grupper, som man så kan rangordne. Forestillingen om rase er avgjørende fordi den ”gamle” eller klassiske rasismen inneholder oppfatninger om at raser har ulike biologiske fortrinn. Senere ble det dokumentert at det var større forskjeller innad enn mellom det man tidligere hadde brukt som kriterium for å skille mellom raser. Den såkalte *nyrasismen*, som først ble identifisert på 1980-tallet, ble ny ikke fordi den skilte seg fra den gamle i ambisjonen om å rangordne, men fordi *kultur* (primitive versus avanserte) heller enn biologi ble brukt som begrunnelse for å rangere grupper.

Et skille mellom rasisme som ideologi og diskriminering som handling, kan synes meningsfull og nyttig. Men med en slik inndeling går man samtidig glipp av noen viktige dimensjoner. Et eksempel er den delen av forskningsfeltet som knytter an til postkolonial tenkning, som argumenterer for at rasismen er vevet inn i institusjoner og samfunnsstrukturer i vestlige land. Dette kalles gjerne *rasialisering* eller *strukturell diskriminering*, og skiller seg fra både den gamle og nye rasismen ved at den ikke synliggjøres gjennom en eksplisitt ideologi, men gjerne er ubevisst og uttrykkes gjennom kategoriseringer av ”oss” og ”de andre”. Et eksempel kan hentes fra politikken, der et ”vi” skal integrere et ”de” som skal integreres – en tankegang som opprettholder skillet mellom majoritet og minoritet som to distinkt forskjellige størrelser.³

Som vi vil vise i større detalj senere, forstyrrer rasialiseringsperspektivet skillelinjen mellom rasisme som ideologi og diskriminering som handling. Dette skyldes hovedsakelig at det da er snakk om begrepsforståelser som befinner seg på ulike nivåer. Mens både den gamle og nye rasismen, og de fleste formene for diskriminering er *individualisert* i den forstand at et

³ Rasialisering og strukturell diskriminering er beslektede teoretiske perspektiver som er særlig utbredt i den angloamerikanske forskningstradisjonen. Også i Sverige har imidlertid perspektivene fått mye oppmerksomhet (se f. eks SOU 2005:41 og SOU 2005:56). I Norge er det først og fremst Marianne Gullestad (2002) og i senere tid Ronald Craig (2007) som har skrevet seg inn i denne tradisjonen.

hovedpoeng er å adressere hvem som er rasister eller utfører diskriminerende handlinger, er rasialisering eller strukturell diskriminering derimot fenomener på *samfunnsnivå*. Poenget er dermed ikke å rette søkelyset mot enkeltpersoner, men å gi ny innsikt om hvordan majoritetens praksisformer på skjulte måter bidrar til ulikhet og opplevd utenforskap blant minoriteter. Denne ambisjonen har imidlertid vist seg vanskelig å få gjennomslag for i norsk offentlighet, der skyldfordeling og moralsk forargelse kan synes å ha vært viktigere ingredienser i debatten enn edruelig diskusjon om eksklusjonsmekanismer i samfunnet.

Brudd eller kontinuitet?

Et tredje tema er hvorvidt begrepsforståelsene – klassisk rasisme, nyrasisme og rasialisering/strukturell diskriminering – viser til fenomener som representerer en kontinuitet i rasismens historie, eller om innholdet som begrepene viser til er så forskjellig at det må sies å ha skjedd et innholdsmessig brudd. Ifølge Fangen (2002:3) er rasismen en historisk konstruksjon i betydningen av at rasismens form endres i takt med samfunnet for øvrig. I den forstand kan det være relevant å bruke rasismebegrepet over tid, såfremt innholdet spesifiseres.

På den annen side kan det være problematisk dersom forskeres refleksjoner over begrepene endrede innhold ikke oppfattes av den allmenne befolkning. Et påfallende trekk ved norsk offentlig debatt er at svært mange tviholder på en rasismeforståelse som hviler på en ideologisk overbevisning om eksistensen av menneskeraser – mens det ofte er snakk om rasisme i en annen form. Slik snakker man forbi hverandre i det offentlige ordskiftet, og hindrer på den måten en fruktbar diskusjon.

Samtidig er det verdt å stille spørsmålet: I hvilken grad er det meningsfullt å snakke om rasisme når biologene har avvist eksistensen av menneskeraser? Fra et sosiologisk perspektiv vil vi argumentere for at det er viktig. Dersom folk oppfører seg *som om* det er forskjeller mellom raser, så er dette viktig uavhengig av biologisk sannhetsgehalt; da er det en kategori som gjøres virkelig i sine konsekvenser og som må gjøres til gjenstand for et analytisk blikk. På den annen side er det altså uklart hva rasismebegrepet i dag viser til, og det er nettopp denne uklarheten som bidrar til debattens konfliktnivå: Rasismebegrepet brukes om ulike fenomener, holdninger og handlinger, og er samtidig så utvetydig negativt definert at det vekker sterke følelser i offentligheten ved enhver anledning det tas i bruk.

Lovverk

Innledningsvis er det også viktig å understreke at det finnes nedfelte legale rammer for å skille ut typer av handlinger og ytringer som ikke tolereres. Deriblant er det bestemmelser som skal gi samfunnsborgerne et vern mot både diskriminering og rasisme:

Rasisme og diskriminering

En ny lov om forbud mot diskriminering på grunnlag av etnisitet, religion og annet begynte å gjelde fra 1. januar 2006.

Den nye loven forbyr diskriminering på grunnlag av etnisitet, nasjonal opprinnelse, avstamning, hudfarge, språk, religion og livssyn. Det betyr at det ikke er lov å gjøre forskjell på noen fordi de tilhører en bestemt etnisk gruppe eller klan, kaste eller stamme, har et annet språk, en annen tro eller et annet livssyn, en annen kultur, kommer fra et annet land eller har en annen hudfarge.

Det er allerede flere andre lover som sier noe om dette:

Grunnloven sier at staten skal respektere og sikre menneskerettighetene.

Straffeloven sier at vi ikke skal true, forakte, spotte eller uttale oss nedsettende om andre på grunn av deres tro, hudfarge eller nasjonale eller etniske opprinnelse eller seksuelle legning.

Arbeidsmiljøloven sier at det ikke er lov å behandle folk forskjellig i arbeidslivet på grunn av kjønn, religion, livssyn, hudfarge, nasjonal eller etnisk opprinnelse, politisk syn, medlemskap i fagforening, seksuell orientering, funksjonshemming eller alder.

Boliglovene forbyr å diskriminere noen på grunn av tro, hudfarge, språkkunnskaper, nasjonalt eller etnisk opphav eller seksuell legning ved utleie eller salg av bolig.

Kilde: Integrasjons- og mangfoldsdirektoratet (IMDi)

Det er domstolene som skal felle eventuelle brudd mot gjeldende rett, men i tillegg har Likestillings- og diskrimineringsombudet (LDO) som oppgave å overvåke art og omfang av rasisme og diskriminering i samfunnet. LDO er også et organ hvor mennesker som mener å ha vært utsatt for diskriminering og rasisme kan søke bistand.

I denne sammenheng skal vi ikke gå dypt inn i de juridiske aspektene. Det er likevel verdt å stille spørsmålsteget ved hvor effektive rettsregler er i bekjempelse av rasisme og diskriminering. I Rogstad (2001) diskuteres mulighetene for å bruke bestemmelser i loven for å endre folks holdninger. Et hovedpoeng her er at sentrale forhold ikke er gjenstand for rettslig vurdering. Blant annet vises det til at det i arbeidslivet ikke er tillatt å forskjellsbehandle på grunnlag av formell utdanning, men dersom begrunnelsen er relatert til antatte forskjeller i "personlig egnethet", så rammes ikke dette av lovverket. Konklusjonen er derfor at gjeldende rettsregler først og fremst er et indirekte signal om hvordan majoriteten ønsker at samfunnet skal være, men at det trolig har liten direkte effekt.

Et spørsmål er likevel hvorfor vi ikke kan benytte de juridiske definisjonene av rasisme og diskriminering. Nå gjøres riktignok dette i noen grad, men det er samtidig nødvendig å understreke begrensningene ved en juridisk definering. Det skyldes at de legale rammene som er trukket opp i et samfunn alltid vil, og bør, tjene som minimumsstandarder. I praksis innebærer det at handlinger som faller innenfor gjeldende rett, kan ha diskriminering som konsekvens.

Et forhold det også er verdt å trekke fram, er at lovverket er langt mer presist når det gjelder diskriminering enn når temaet er rasisme. Fraværet av fokus på rasisme reflekteres inn i departementer og offentlige institusjoner. Her er det tilstrekkelig å vise til faktaboksen ovenfor, hvor IMDi's presentasjon av rasisme og diskriminering er gjengitt. Her omtales bare rasisme i tittelen, men er ikke å finne i teksten. To forhold er avgjørende om en skal prøve å forstå hvorfor rasisme for en stor del har forsvunnet ut av horisonten. For det første at

rettsreglene først og fremst tar sikte på å regulere uønskede typer av handlinger. For det andre at disse handlingene dekkes av betegnelsen etnisk diskriminering i lovverket.

Det er imidlertid mange som ikke aksepterer en slik begrunnelse som på mange måter framstår svært pragmatisk. I forlengelsen av et slikt syn kan det hevdes at majoritets-samfunnet beskytter *seg selv* ved nærmest å fornekte relevansen av rasisme. Dette har også implikasjoner for hva man forsker på. Anders Todal Jenssen (1994) retter søkelyset mot nettopp dette perspektivet når han retorisk spør: ”Rasisme? – Hvilken rasisme? Eller: Hvorfor vi ikke finner det vi ikke leter etter”.

Avslutning: Begreper på ulike nivåer

Ett overordnet poeng fra diskusjonen i dette kapitlet er en problematisering om betydningen og relevansen av at diskriminering og rasisme er fenomener på ulike nivåer. Om man relaterer denne delen av diskusjonen til den generelle debatten om samfunnsfagene, framgår det at dette skillet har paralleller til diskusjonen om forholdet mellom aktør og struktur. Og da er det på sin plass å mane debattantene til ydmykhet. Hvordan man skal forstå forholdet mellom individ og samfunn er en evig debatt som har pågått siden samfunnsfagernes opprinnelse, uten at man har klart å bli enige om noen felles forståelse. Innenfor rammen av dette temanotatet har vi selvsagt ikke en ambisjon om å løse dette problemet. Det forhindrer imidlertid ikke relevansen av å løfte frem og identifisere at det er nettopp *der* – i koblingen mellom individer og strukturer – at et særlig fokus er påkrevd.

Hvordan skal man så gå videre i diskusjonen? Vi har valgt å ta utgangspunkt i at et grunntema i de ulike forståelsene av rasisme og diskriminering kan oppsummeres som et aktivt fravær av anerkjennelse av annerledeshet innenfor et gitt systems grenser. Rasisme og diskriminering representerer således ulike måter for å håndtere dette, ved systematisk å stenge visse borgere ute, gjennom fysisk eller psykisk atskillelse, eller eventuelt ved å presse folk til likhet (assimilasjon).

3. Rasisme – fenomen og forståelsesformer

I en tradisjonell forståelse av begrepet, kan rasisme defineres som en ideologisk overbevisning om at det finnes menneskeraser i form av biologiske forskjeller, og at det er en direkte sammenheng mellom disse kjennetegnene og mentale og moralske forskjeller – der den ”hvite rasen” vanligvis betraktes som overlegen andre raser (Gullestad 2002). Denne biologiske rasismen har røtter tilbake til 1700-tallet (Lavik 1998), men nådde et toppunkt gjennom nazistenes ønske om en total jødeutryddelse under andre verdenskrig.⁴ Andre historiske konnotasjoner er europeisk kolonialisme, apartheidregimet i Sør-Afrika og den tidligere rasesegregeringen i USAs sørstater (Todal Jenssen 1994).

Et sentralt kjennetegn ved den klassiske rasismen, er de mange forsøkene på å underbygge tankegodset gjennom vitenskapelige begreper og teorier. Klassisk rasisme har derfor også blitt kalt for en *vitenskapelig rasisme* (Todal Jenssen 1994). Fra midten av 1800-tallet vokste det frem en rekke medisinske, psykiatriske og antropologiske fagmiljøer i USA og Europa som undersøkte sammenhengen mellom fysiske kjennetegn og menneskelige egenskaper som intelligens. Denne vitenskapelig funderte rasismen tjente som grunnlaget for utviklingen av eugenikken – ideen om at visse grupper er mer genetisk høyverdige enn andre, og som dermed må oppfordres til reproduksjon – og således de rasehygieniske programmene som ble innført i en rekke europeiske land de første tiårene av 1900-tallet. Rasehygieniske teorier hadde utvilsomt også gjennomslagskraft i Norge i den samme perioden (Lavik 1998; Dahl 2002; Kyllingstad 2004; Grue 2006).

I kjølvannet av andre verdenskrig ble nazismens raseideologi fullstendig diskreditert i akademiske miljøer. Menneskerettighetserklæringen av 1948 er i følge historikeren Hans Fredrik Dahl (2002:55) ”på flere områder formulert som et direkte motstykke til de tyske raselovene fra 1935”, og da UNESCOs ekspertpanel i 1950 erklærte at det ikke var noe vitenskapelig grunnlag for den biologiske rasismen, var legitimiteten til denne formen for rasisme i realiteten lagt død (Todal Jenssen 1994).

Et interessant kjennetegn ved den klassiske eller biologiske rasismen, er at den gjerne knyttes til historiske begivenheter som har til felles at de i dag oppfattes som tilhørende en annen tid; ”et onde vi har lagt bak oss”, som Anders Todal Jenssen (1994:346) formulerer det. Sammenkoblingen mellom rasisme og ondskap er utvilsomt fristende: Det er et skremselsbilde, men samtidig noe ”vi” har distansert oss fra og som dermed er forenlig med et selvbilde som tolerant nasjon og en oppfatning om at verden går fremover.

Som et interessant korrektiv til denne fremtidsoptimismen har sosiologen Zygmunt Bauman skrevet boken *Moderniteten og Holocaust* (1997). Bauman, som selv er jøde, argumenterer for at Holocaust slett ikke må betraktes som en anomali eller en form for ekstrem rasisme: ”Sannheten er at hver ”bestanddel” av Holocaust – alle de tingene som gjorde det mulig – var normal (...) i betydningen å være fullt ut i overensstemmelse med alt vi vet om vår egen sivilisasjon, dens ånd, prioriteringer, dens verdensbilde...” (Bauman 1997:41). Baumans poeng er at den rasjonelle logikken som lå til grunn for effektiviteten i jødeutryddelsen, må betraktes som et *iboende trekk* ved moderne vestlige samfunn. Hans frykt er at forestillingen om Holocaust som et enestående avvikstilfelle i moderne historie, tilslører muligheten for at noe lignende kan skje igjen.

Baumans poeng blir ikke mindre forstemmende når det relateres til nyere former for folkemord eller etnisk rensing, slik det har funnet sted i for eksempel Rwanda, Bosnia og i den nåværende konflikten i Darfur (se f.eks. Hagtvet 2008). Dette er likevel et spor vi ikke skal forfølge her. I denne sammenhengen er det viktigste poenget at det eksisterer alternative

⁴ Ikke bare jøder ble forsøkt utryddet av nazistene: Jahn Otto Johansen (1989) har dokumentert at mellom en halv og én million sigøynere ble drept i løpet av andre verdenskrig – i det han har kalt ”sigøynernes Holocaust”.

definisjoner på rasisme som slett ikke binder fenomenet utelukkende til forbigåtte historiske hendelser. Mange vil mene at rasismen har endret karakter, dels som en følge av erkjennelsen om at biologi ikke kan forklare distribusjonen av menneskelige egenskaper, dels ved at den vitenskapelige avvisningen av den biologiske rasismen har gjort slike tanker umulige å fremholde i et offentlig rom. Med andre ord, at tankegodset fremdeles eksisterer i vestlige samfunn, men at det er skjult bak en annen og vikarierende retorikk.

Nyrasisme

Den klassiske rasismen har i de senere årene i liten grad vært et fokuseringsområde i nordamerikansk og europeisk samfunnsforskning. På 1980- og 1990-tallet ble likevel rasisme satt ettertrykkelig på dagsorden – men da som forsøk på å beskrive hvordan rasistiske ideologier har blitt transformert og fått et oppsving i møte med innvandrere i Europa (Gullestad 2002). Ingen av forskerne som har lansert nye rasismebegreper, betviler imidlertid at den tradisjonelle og biologisk orienterte forståelsen var dekkende frem til midten av 1900-tallet. Det som binder dem sammen er oppfattelsen om at rasismen har endret seg (Todal Jenssen 1994).

Selv om det eksisterer mange ulike syn på, og ikke minst begreper for, hvordan rasismen har endret ansikt i senere tid, er en fellesoppfatning at det har skjedd et retorisk skifte på den politiske høyresiden, der ”kultur” har erstattet ”rase” som viktigste ordnende kategori (se f.eks. Barker 1981; Rex 1986; Balibar 1991; Stolcke 1995). Vekten legges gjerne på at forskjellene mellom ulike kulturer er uforenlige og at kulturblanding vil føre til konflikt – og tjener dermed som et argument for en restriktiv innvandringspolitikk. Personer som oppfattes som kulturelt sett annerledes tilskrives egenskaper som representerer en ”trussel” mot nasjonalstaten eller majoritetens livsførsel. Innvandrerne må la seg assimilere i et majoritetsdefinert fellesskap eller kort og godt forlate landet.

Dette skiftet fra ”rase” til ”kultur”, betegnes ofte som overgangen fra den klassiske – ”gamle” – rasismen, som er beskrevet ovenfor, til såkalt *nyrasisme*. Ifølge Gullestad (2002: 149) kan en slik nyrasisme ”omfatte både mennesker som anses som synlig forskjellige, og mennesker som ikke anses som synlig forskjellige, men hvis kultur og religion anses for å være fremmed”. Nyrasismen skiller seg fra den klassiske rasismen først og fremst ved at den ikke tar utgangspunkt i biologi. Likheten mellom de to ligger i forestillingen om at det eksisterer et verdimelessig *hierarki*, der noen mennesker betraktes som mer verdt enn andre.

Et uklart forhold som hefter ved teorien(e) om nyrasisme er imidlertid i hvilken grad biologi likevel spiller en rolle. På den ene siden signaliserer ivaretagelsen av begrepet ”rasisme” at den nye rasismen stammer fra den klassiske rasismen, som Todal Jenssen (1994) peker på. Dermed skulle en kunne forvente at nyrasisme i realiteten refererer til forestillingen om biologiske forskjeller mellom grupper av mennesker og følgelig har et utspring i en rasistisk ideologi. Den språklige overgangen fra ”kultur” til ”rase” vil i så fall bare være en eufemisme – skjønmmaling: Det er *egentlig* et uttrykk for klassisk rasisme, men blir gjennom språket fordekt som (mer) legitim kritikk av andre menneskers ”kulturelle særtrekk”.

På den andre siden er dette en fortolkning som er meget vanskelig å dokumentere empirisk. Dersom begrepet ”rase” aldri forekommer i retorikken til det politiske høyre eller andre, i hvilken grad kan forskere definere kritikk på kulturelt grunnlag som (ny)rasisme? Dette er en metodisk utfordring, men handler også om kravene til begrepsmessig presisjon. Robert Miles (1993) har eksempelvis påpekt at flere av de fenomenene som har blitt definert som nyrasisme er til forveksling like en tradisjonell form for nasjonalisme. Selv om nasjonalisme og rasisme i visse geografiske og historiske kontekster kan være vanskelig å skille fra hverandre, er spørsmålet likevel om ikke rasisme i denne forstand blir et for vidtrekkende begrep til at det egner seg som en analytisk kategori.

Ifølge Solomos og Back (2000) er dette spørsmålet feil stilt. De understreker nødvendigheten av å forstå rasisme og forestillinger om "rase" som foranderlig og historisk situert og plassert. Utfordringen, hevder de, er ikke å komme frem til en vanntett begrepsavklaring, men å forstå hvordan og på hvilke måter sosiale relasjoner får en rasialisert karakter i forskjellige tider og på forskjellige steder. Med andre ord, og som også Goldberg (1993) har pekt på, mener mange at det ikke lenger er snakk om én bestemt form for rasisme som kan defineres klart etter visse kriterier, men at man fra 1980-tallet kan snakke om et helt sett av ulike *rasismer*.

Rasialisering

Tanken om rasisme som innbakt i sosial praksis, skiller seg skarpt fra den tidligere definisjonen av rasisme som en ideologi basert på forestillingen om en biologisk rangordning av mennesker. Selv om nyrasismen er løsere definert og ikke avhengig av eksplisitte referanser til biologi, er ulempen med både den "gamle" og den "nye" rasismen at de forutsetter at man skal kunne identifisere *hvem* som er rasister; altså en tilslutning til et individualiserende rasismebegrep.

Rasialisering er et perspektiv som forsøker å overskride tendensen til å fordele skylden for rasisme på enkeltindivider.⁵ Det viktigste innenfor denne akademiske tradisjonen er å vise hvordan "rase" er forankret i grunnleggende virkelighetsoppfatninger og fungerer som en bekreftelse på majoritetsbefolkningens selvbilde – på et struktur- eller samfunnsnivå. Et paradoksalt begrep som "andregenerasjons innvandrere", inntil nylig benyttet i offentlig statistikk i Norge, er et eksempel Gullestad (2002) bruker for å vise hvordan mennesker plasseres i kategorier som bærer i seg forestillinger og bestemte assosiasjoner til praksisformer og annerledeshet. "Innvandringsforskning" er et annet eksempel Gullestad benytter: "Den måten denne forskningen organiseres i egne programmer, viderefører og fryser fast myndighetenes forståelse av disse gruppene som spesielt problematiske" (Gullestad 2002: 42). Det grunnleggende poenget er at makten til å definere sosiale grupper som *noe annet* enn majoriteten, samtidig innebærer å skape et selvtilfreds "vi" som tas for gitt og dermed usynliggjøres.

Edward Said var en av de første som introduserte den forståelsesrammen som ligger til grunn for rasialiseringsperspektivet. I *Orientalismen* ([1974] 2004), en klassisk tekst innenfor postkolonial tenkning, argumenterer han for hvordan Orienten fremstår som et negativt speilbilde av Vesten – som alt det Vesten *ikke* er. Overført til en kontekst av minoritets- og majoritetsrelasjoner innenfor rammene av en nasjonalstat, handler Saims perspektiv om makten som ligger i definisjonene av det som er unormalt eller annerledes, og som gjennom språket bidrar til å underbygge oppfatninger av minoritetene som kulturelt forskjellige og verdimesig underlegne. Et grunnleggende poeng for Said og for videreutviklingen av hans tenkning, er at denne måten å skille mellom "oss" og "dem" på tas for gitt og fremtrer som naturlig, fordi det er bygget inn i språklige kategorier som skiller mellom ulike grupper. Samtidig brukes disse kategoriene, i stor grad ubevisst, til å opprettholde den asymmetriske maktrelasjonen mellom majoritet og minoriteter. Rasialisering er dermed langt mindre iøynefallende enn den tradisjonelle rasismen, fordi den gjerne er uttalt og fremstår som en naturlig kategorisering av samfunnets medlemmer.

Et eksempel på forskning som opererer innenfor rammen av rasialiseringsperspektivet, er det tverrfaglige forskningsfeltet *whiteness studies*. Den engelske sosiologen Ruth Frankenberg (1993) var en pioner i etableringen av dette feltet, idet hun viser hvordan

⁵ Beslektede begreper er strukturell diskriminering, strukturell rasisme, institusjonell rasisme, og systemisk diskriminering.

oppfatninger om "hvithet" og hva det vil si å være "hvit", ligger underforstått i samtaler om "rase". Som Gullestad (2002:151) peker på er "kvinnenes "hvithet" på den ene side en tom kategori, og på den annen side det umarkerte normative sentrum *som defineres ved utskillingen av de andre*, de som konstrueres som forskjellige." Forskning på den usynlige, men privilegerte "hvitheten" har etter Frankenberg vokst frem som et sentralt forskningsfelt, spesielt i den angloamerikanske tradisjonen (se f.eks. Dyer 2000; Rothenburg 2001; McDermott & Samson 2005; Garner 2006; Hamer 2007).

Helt avgjørende for forståelsen av rasialiseringsperspektivet, er at hovedfokuset ikke er rettet mot "innvandrere", "svarte" eller andre primære ofre for rasisme og diskriminering – men mot *majoritetens* praksisformer som bidrar til å opprettholde et permanent utenforskap langs etniske skillelinjer i vestlige samfunn. Den kanskje viktigste forskjellen på dette perspektivet og teorier om klassisk rasisme og nyrasisme, er at rasialiseringen bryter ned skillet mellom ideologi og holdninger på den ene siden, og handlinger på den andre. Eller rettere sagt: Hvilke holdninger og ideologier som eventuelt ligger bak ekskluderende handlinger, er innenfor denne forståelsesrammen ikke interessant. I stedet settes søkelyset på hverdagspraksis og språklige kategorier som oppfattes som naturlige av majoriteten, men som i realiteten skaper uoverstigelige barrierer mot minoritetsbefolkningens inklusjon og deltakelse i samfunnet.

Til tross for at det vi her har kalt rasialisering – men som i forskningen er et perspektiv som opptrer under mange etiketter – representerer viktige innsikter i forståelsen av maktrelasjoner i forholdet mellom minoritet og majoritet, er det også svakheter knyttet til denne posisjonen. For det første kan det synes uheldig at man har beholdt "rasisme" som en sentral betegnelse, all den tid dette begrepet dermed skal dekke et stadig bredere sett av fenomener og således risikerer å inflateres ytterligere. For det andre kan frikoblingen fra holdningsdimensjonen i begrepet bidra til å gjøre det altomfattende og på den måten også aktørløst. Ved å oppheve holdningskriteriet i rasismedefinisjonen, løper man på sett og vis en risiko for å frata enkeltmennesker det individuelle ansvaret for sine handlinger (Jørgensen 2006). På den annen side, og som Hagelund (2004) har fremholdt i tilknytning til rasismedebatten i norsk samfunnsforskning: Ved å erkjenne at rasisme kan være et strukturelt problem, kan man kanskje heve diskusjonen over spørsmål om individuell moral og på den måten bidra til en mindre følelsesladet debatt.

Rasisme i norsk samfunnsforskning

Rasismebegrepet har siden begynnelsen av 1990-tallet vært gjenstand for mye debatt i norsk samfunnsforskning. Imidlertid har ikke debatten fulgt utviklingen i den internasjonale faglitteraturen, men snarere – i det minste i dens første faser – hatt et noe prematurt preg. Etter hvert kunne alle rasismeforståelsene som er nevnt i de foregående avsnittene – klassisk rasisme, nyrasisme og rasialisering – identifiseres, men heller enn å tjene som en spore til enighet om minimumsdefinisjoner, har debatten hatt et uforsonlig preg.

Blant de første innspillene i det som skulle bli en langvarig og konfliktfylt debatt, var Ottar Brox' bok *"Jeg er ikke rasist, men..."* (1991). Brox hevdet at den innvandringspolitiske debatten i Norge tok form av et moral mesterskap, der alle som fremmet kritiske ytringer om innvandrere i Norge ble stemplet som rasister av en "moralsk elite". På grunnlag av intervjuer med personer fra den norske "grasrota", sluttet Brox at de færreste nordmenn er rasister i streng forstand fordi "svært lite av det innvandrerne foretar seg [er] forklart ved hjelp av noe vi kan klassifisere som henvisninger til rase eller arvelige egenskaper" (Brox 1991:114). Det han finner er imidlertid mange eksempler på ytringer som vil passe inn under definisjonen av *nyrasisme*, der tidvis meget negative ytringer om innvandrernes "kultur" og religiøse praksisformer blir brukt i argumentasjonen for en strengere innvandringspolitikk. Fordi Brox

tviholder på den biologisk definerte rasismen, kan konklusjonen bli at ”det er få rasister i Norge”.

Inger Lise Lien slutter seg til Brox’ tradisjonelle rasimedefinisjon og kritikken av et angivelig overforbruk av rasismebegrepet, i boken *Ordet som stempler djevlene* (1997). Under vignetten ”Rasisme – vår tids ondskap” (Lien 1997:41) argumenterer hun for hvordan et vidt rasismebegrep – med henvisning til nyrasisme – bidrar til å skape store vanskeligheter for vår forståelse av innvandringsrelaterte problemstillinger i Norge. Et viktig poeng for Lien, og for Brox, er at majoritetens oppmerksomhet rettet mot innvandrernes ”forskjellighet” slett ikke må fortolkes som rasisme, men tvert om som noe *naturlig* – fordi det er en reaksjon på ”det nye i situasjonen” (Lien 1997:65), altså den såkalt ”nye innvandringen” til Norge fra slutten av 1960-tallet. Rasismebegrepet må derfor forbeholdes hatefulle ytringer som avkler den andre sin menneskelighet (Lien 1997:189).

Rasimedebatten i norsk samfunnsforskning fikk en ny dimensjon ved utgivelsen av Marianne Gullestads *Det norske sett med nye øyne* (2002). I boken kritiserer Gullestad, som har vært den fremste eksponenten for det strukturelle rasialiseringsperspektivet i norsk sammenheng, norske forskerkolleger for å være fastlåst i den klassiske definisjonen av rasisme: Med ambisjonen om å finne hvem som *er* rasist, ”blir konklusjonen lett at det finnes relativt få rasister og lite rasisme i Norge,” mener hun (Gullestad 2002: 156).

Et grunnleggende skille i rasimeforståelsene til henholdsvis Brox og Lien på den ene siden og Gullestad på den andre, er betydningen av *intensjonene* bak enkeltmenneskers handlinger. For Brox og Lien kan ikke en handling defineres som rasistisk dersom det ikke kan påvises empirisk at en ideologisk overbevisning om biologiske raseforskjeller var grunnlaget for handlingen. For Gullestad er det derimot ikke intensjonene som avgjør om noe er rasisme eller ikke, ”men innholdet i de ytringer som brukes som begrunnelse for ekskluderende eller undertrykkende handlinger” (Gullestad 2002: 156).

I tråd med den internasjonale forskningen på rasialisering, er Gullestads ambisjon fortrinnsvis å rette et kritisk søkelys mot ”oss” – den hvite majoritetsbefolkningen i Norge. Ved å forbeholde rasismebegrepet til ekstreme handlinger utført av noen få mennesker på ytre høyre fløy, og dessuten insistere på at tendensen til kulturforskjellstenkning er et nytt fenomen som har oppstått i en ny situasjon, bidrar man til å sementere en norsk selvforståelse som en særskilt tolerant og ikke-rasistisk nasjon, mener hun. På denne måten ligger det ikke-erkjente majoritetsinteresser bak den vanlige fortolkningen av situasjonen som ”ny” (Gullestad 2002:157).

Ønsket om å slå sprekker i det nasjonale selvbildet, var antakelig en viktig årsak til den blandede mottakelsen Gullestads bok fikk i norsk offentlighet. Som Anniken Hagelund (2004) har påpekt, er rasisme og fremmedhat urovekkende i seg selv. ”Det virkelige ubehaget oppstår når ansvar plasseres i bredere lag av befolkningen, eller, i enda sterkere grad, når ansvar lokaliseres i språklige praksiser og fortolkningsrammer som deles av hele befolkningen” (Hagelund 2004: 22).

Noe av det mest påfallende ved hele rasimedebatten er likevel det uforsonlige preget den hadde, og at man sitter igjen med en opplevelse av å ikke ha kommet så mye lenger i forståelsen av hva rasisme egentlig innebærer. Toneangivende aktører ble ikke engang enige om hva uenigheten gikk ut på; Ottar Brox’ beskrivelse av Gullestads bok som en ”moralisering over kollegers språkbruk”⁶, tyder på en mangelfull forståelse av at dette dreier seg om rasimeforståelser på forskjellige nivåer. Hagelunds (2004:23) refleksjoner over debatten som oppstod i kjølvannet av utgivelsen av *Det norske sett med nye øyne* treffer antakelig blink: Kritikerne leste boken ut fra et klassisk, individualiserende rasismebegrep, der det er viktig å identifisere hvem som er rasister. Hadde man i stedet tatt Gullestads

⁶ Sitert i Hagelund (2004:23).

teoretiske perspektiv på alvor og lest den som en *avpersonifisert* forståelse av rasisme der søkelyset er rettet mot sosiale og kulturelle strukturer, ville den i langt mindre grad blitt opplevd som en moralistisk kritikk av enkeltpersoner – og kanskje bidratt til en allmenngjøring av viktige innsikter om eksklusjonsmekanismer i det norske samfunnet.

4. Diskriminering – forskjellsbehandlingens mange former

Kanskje som en følge av den moralske forargelsen som vekkes når rasismebegrepet anvendes i norsk forskningsdebatt, velger mange å unngå hele problematikken ved å heller snakke om *diskriminering*. Fordi diskrimineringsbegrepet først og fremst forbindes med handlinger på individnivå og i mindre grad forholder seg til ideologi og sosiale strukturer, slipper man unna en del av problematikken som knytter seg til rasismekomplekset. På den annen side har også diskrimineringsbegrepet en strukturell dimensjon og et vidt nedslagsfelt, og i likhet med rasismebegrepet er det dermed ofte uklart hva som menes når betegnelsen tas i bruk. I det følgende trekker vi opp noen ulike forståelser av diskriminering, slik de fremkommer i norsk lovverk og i ulike forskningsbidrag.

Definisjoner i forskning og lovverk

Diskriminering brukes vanligvis som en betegnelse på systematisk forskjellsbehandling på grunnlag av individuelle kjennetegn som hudfarge, kjønn, alder, etnisk bakgrunn, etc. I forskningen er diskriminering vanligvis brukt som en forklaring på hvorfor grupper med visse karakteristika kommer mer uheldig ut sammenlignet med andre, mens det i det offentlige ordskiftet gjerne har blitt fokusert mer på det urettmessige i forskjellsbehandlingen (Rogstad 2002).

Også diskriminering er imidlertid et begrep med mange ulike definisjoner. Blant de siste og mest uttømmende forslagene, er definisjonen til Craig (2007:32). I følge Craig må handlinger som skal defineres som diskriminering, inneholde fire elementer:

- Et individ eller en gruppe som behandles annerledes enn dem han eller hun sammenlignes med.
- Forskjellen er ufordelaktig for individet eller gruppen.
- Forskjellsbehandlingen eller konsekvensen er koblet kausalt til kjennetegn ved individet eller gruppen som er beskyttet av antidiskrimineringslovgivning.
- Det kan ikke gjøres unntak eller legitimere forskjellsbehandling uansett om et utfall var intendert eller en effekt av en uintentert handling.

Et sentralt kjennetegn ved denne definisjonen av diskriminering, er at holdningsdimensjonen – *intensjonene* bak enkelthandlinger – ikke betraktes som relevant når man skal vurdere om en handling er diskriminerende eller ikke. Dette er også i samsvar med diskrimineringsloven⁷, som fra 1. januar 2006 har vært norsk lov. Loven skiller mellom to typer diskriminering, *direkte* og *indirekte*, der urettmessig forskjellsbehandling på grunnlag av etnisitet, nasjonal opprinnelse, avstamning, hudfarge, språk, religion eller livssyn er forbudt. Direkte diskriminering defineres her som handlinger eller unnlatelser som har som formål eller virkning at personer blir behandlet dårligere enn andre i en tilsvarende situasjon. Indirekte diskriminering defineres som tilsynelatende nøytrale bestemmelser, betingelser eller praksisformer som fører til at personer stiller ufordelaktig sammenlignet med andre.

En generell definisjon av diskrimineringsbegrepet gir imidlertid ingen substansiell kunnskap om de ulike formene for diskriminering som kan finne sted i ulike sammenhenger. Til tross for at intensjoner betraktes som irrelevant for å definere en handling som diskriminerende i følge det norske lovverket og i Craigs definisjon, er det nettopp

⁷ Lov om forbud mot diskriminering på grunn av etnisitet, religion, mv (diskrimineringsloven) (2005:33).

forskjellsbehandlingsens *årsaker*, altså motivene til den som diskriminerer, som har dominert diskusjonen i den internasjonale faglitteraturen.

Fire diskriminerings typer

Fordi diskrimineringsbegrepet brukes om en rekke ulike handlinger på forskjellige nivåer, er det viktig å spesifisere hvilket innhold man til enhver tid legger i begrepet. Lange og Westin (1981) har skilt mellom ikke mindre enn 24 forskjellige diskrimineringsformer. I denne sammenhengen er det viktigste å peke på noen hovedtyper, samt å vise hvordan diskriminering kan finne sted på både individ- og strukturnivå. For enkelthets skyld er eksemplene knyttet til diskriminering på arbeidsmarkedet.⁸

En første type diskriminering på individnivå kan kalles *preferansebasert diskriminering* (Becker 1971). Denne diskrimineringsformen er tett knyttet til økonomi og fordommer, og innebærer at en arbeidsgiver er villig til å tape inntekt for å slippe å ansette en person som tilskrives bestemte kjennetegn. Konsekvensen av preferansebasert diskriminering er dermed at arbeidsgiveren lar være å ansette den best kvalifiserte eller mest produktive søkeren – en situasjon der arbeidsgiver handler i strid med egne økonomiske interesser for å nå et annet mål.

En annen form for diskriminering på et individuelt nivå skjer på grunnlag av *andres fordommer*. Merton (1948) var den første til å peke på denne diskrimineringsformen idet han viste hvordan diskriminerende handlinger kan finne sted uten at en arbeidsgiver selv har fordommer mot personer med synlig minoritetsbakgrunn. Diskrimineringen skjer da som en følge av arbeidsgivers vurdering av fordommene til kunder eller kolleger. Til forskjell fra preferansebasert diskriminering er arbeidsgivers motiver her av bedriftsøkonomisk art, ved at ansettelsen skjer på grunnlag av andres antatte fordommer. Men konsekvensen av denne diskrimineringsformen er likevel den samme: Den mest kvalifiserte søkeren velges bort.

En tredje diskriminerings type kan kalles *statistisk diskriminering* (Phelps 1972), og dette er det siste eksempelet på individuell diskriminering vi skal nevne her. Statistisk diskriminering er knyttet til usikkerhet og mangelfull informasjon. Det sentrale her er at arbeidsgivere er usikre når de skal velge mellom ulike arbeidssøkere og at omkostningene ved å fremskaffe relevant kunnskap om alle aktuelle kandidater ofte er store. Dersom arbeidsgiver velger bort en kvalifisert søker med synlig minoritetsbakgrunn på grunnlag av mer eller mindre korrekt kunnskap om gruppen en arbeidssøker tilhører, er dette et utslag av statistisk diskriminering.

Statistisk diskriminering har klare paralleller til det man ofte kaller for *stereotypifisering*. Barbara Reskin (2000) kombinerer teorier om stereotyper med sosialkognitiv teori. Hennes poeng er at diskriminering skjer ut fra bevisste og ubevisste kognitive prosesser. Den sosialkognitive teorien bruker hun for å underbygge at kategorisering er en automatisk prosess, hvor man deler folk i inn- og utgrupper. I kategoriseringen vil folk tendere til å gjøre forskjellen mellom inn- og utgruppene større enn de virkelig er, noe som blant annet er mulig ved at man selektivt velger ut den informasjonen som støtter den oppfatningen man allerede har (Reskin 2000:321). Mange vil derfor hevde at det er selve kategoriseringen som er problematisk, og at løsningen består i å se enkeltpersoner. Imidlertid er kategoriseringer nødvendig for å håndtere store mengder informasjon. Det er altså ikke selve bruken av kategorier som er problematisk, problemet er snarere knyttet til hvilke kategorier som brukes. Særlig gjelder dette når kategoriene knyttes til indirekte og asymmetriske maktrelasjoner eller direkte over- og underordningsforhold.

⁸ For en mer utfyllende diskusjon om de ulike diskriminerings typene, se Rogstad (2001).

De tre foregående diskrimineringstypene har vært på individnivå, det vil si at de er beskrivelser av handlinger utført av enkeltindivider på grunnlag av henholdsvis egne fordommer, en vurdering av andres fordommer eller som en følge av usikkerhet. Som nevnt innledningsvis i dette avsnittet mener imidlertid mange at det også eksisterer former for diskriminering på et strukturelt nivå, der diskrimineringen enten er et utslag av ubevisste handlinger eller en følge av regler som i praksis får ulike konsekvenser for personer med ulik gruppetilhørighet.

Denne formen for diskriminering behandles under mange etiketter i forskningslitteraturen, men vil i det følgende kalles *strukturell diskriminering*. Strukturell diskriminering kan hovedsaklig foregå på to ulike måter: For det første ved at institusjonelle ordninger eller regelverk som i praksis skal være like for alle, fører til systematisk diskriminering av personer som tilhører bestemte grupper. Nærliggende eksempler kan være unødige høye krav til språkbeherskelse, regler om fysikk eller forbud mot bestemte klesplagg i arbeidssituasjonen.⁹ For det andre ved at sosiale mønstre i for eksempel en organisasjonskultur eller administrativ struktur bidrar til å danne barrierer eller ufordelaktige posisjoner for noen grupper – og privilegier for andre (Craig 2007: 95).¹⁰

Den viktigste forskjellen mellom diskriminering på individ- og strukturnivå, ligger i *motivene* til den som utfører diskriminerende handlinger. Mens de tre individorienterte diskrimineringsformene nevnt over skjer på grunnlag av at arbeidsgivere har ulike, men mer eller mindre eksplisitte årsaker til å handle som de gjør, er det viktigste poenget med strukturell diskriminering at den gjerne skjer på indirekte eller ubevisste måter. Dette fører til at denne formen for diskriminering kan være vanskelig å identifisere. Det er lett å overse de diskriminerende konsekvensene av tilsynelatende nøytrale regler, og organisasjonskulturer vil gjerne være preget av sosiale konvensjoner av typen ”slik gjør vi det her” – som gjerne er preget av den dominerende etniske gruppen på arbeidsplassen.

Craig (2007:167-168) beskriver strukturell diskriminering som arbeidsplassens *fordelsstruktur* fordi barrierene som eksisterer for minoriteter samtidig fungerer som fordeler for majoriteten. Han nevner fire årsaker til at majoriteten favoriseres: For det første ved at politikk og praksis på arbeidsplassen oppleves som rettferdig og selvinnslysende fordi de gjelder alle og har bestått i lang tid. For det andre fordi det stort sett ikke eksisterer data som viser hvordan visse grupper favoriseres fremfor andre; fordelsstrukturen er usynlig. For det tredje ved at faktorer utenfor arbeidsplassen, som segregerte sosiale nettverk, fører til at majoriteten favoriseres i for eksempel rekruttering til nye arbeidsplasser. Og for det fjerde at representanter for majoriteten ikke selv er klar over hvordan de favoriserer personer av egen etnisk, kulturell eller religiøs bakgrunn – en mekanisme Craig kaller *ingroup favoritism* og som på ubevisste måter påvirker våre valg.

Craigs prosjekt er å argumentere for hvordan man gjennom politikk og lovverk må fremskaffe en proaktiv holdning til strukturell diskriminering – en holdning som erkjenner at problemet eksisterer snarere enn å avvende klager fra personer som er utsatt for diskriminering på arbeidsmarkedet. Ulempen er imidlertid at dette forutsetter et endret syn på diskriminering som fenomen: De individuelle diskrimineringsformene er enkle å forstå fordi de er uttrykk for urettmessig forskjellsbehandling utført av enkeltindivider, og dermed handlinger som de fleste vil fordømme. Et fokus på strukturell diskriminering krever derimot at man vender blikket mot majoritetssamfunnets egen *normstruktur* – mot regler og praksisformer de fleste tar for gitt og som oppfattes som naturlige av majoritetsbefolkningen. Å argumentere for eksistensen

⁹ Denne formen for diskriminering er det som i diskrimineringsloven kalles indirekte diskriminering og som ellers også gjerne kalles institusjonell diskriminering.

¹⁰ Craig (2007) behandler begge de to variantene av strukturell diskriminering under betegnelsen *systemisk diskriminering*.

av strukturell diskriminering representerer dermed en kritikk av forhold som oppfattes som normale i samfunnet.

5. Ett begrep – flere fokus

Den offentlige debatten om rasisme og diskriminering preges av at ulike aktører snakker forbi hverandre. På den ene siden kan dette forstås som en strid om *definisjonsmakt*, der ulike forståelser av hva rasisme og diskriminering egentlig innebærer står i et motsetningsfylt forhold til hverandre. På den andre siden er en viktig årsak til de steile frontene i debatten også at aktørene ønsker å belyse *forskjellige sider* av ulikhet i det norske samfunnet; man snakker forbi hverandre fordi man har helt forskjellige agendaer eller målsetninger med å sette rasisme og diskriminering på dagsorden.

La oss slå først fast at uenigheten ikke dreier seg om ekstreme former for rasisme eller hatkriminalitet, men om fenomener som befinner seg i gråsoner og som dermed kan gjøres til gjenstand for diskusjon. Diskrimineringsbegrepet er egnet å bruke i den sammenheng. For selv om dette begrepet signaliserer at det settes fokus på handlinger, er begrepet likevel svært vidt og brukes på så mange forskjellige måter, at det hersker stor forvirring om hvordan det skal forstås og hva som skal være begrepets nedslagsfelt.

Minst tre perspektiver på ulikhet eksisterer innenfor diskrimineringsbegrepet: For det første brukes det som en *situasjonsbeskrivelse*, der det betegner negative erfaringer blant mennesker som bor i landet. For det andre brukes begrepet som en *juridisk betegnelse* på regelverk eller handlinger som bryter med det norske lovverket. Og for det tredje benyttes det som en uønsket *politisk kategori*, for å begrunne et sett av preventive virkemidler.

At diskrimineringsbegrepet rommer alle disse perspektivene på samme tid er ikke nødvendigvis et problem i seg selv. Imidlertid oppstår det et problem når det fokuset man til enhver tid har ikke blir artikulert, fordi det blir svært vanskelig å manøvrere begrepsmessig i en allerede opphetet debatt. Dersom man derimot beholder diskrimineringsbegrepet som et *paraplybegrep* og så konkretiserer innholdet avhengig av hvilket perspektiv man anlegger, vil man oppdage at man egentlig snakker om ulikhet innenfor rammene av tre forskjellige sfærer: Samfunn, lovverk og politikk.¹¹ De tre sfærene har til felles at diskriminering betraktes som et problem, men hva som oppfattes som det sentrale problemområdet endrer seg når perspektivet skiftes. I det følgende vil vi trekke opp noen muligheter som følger av en slik tilnærming til diskrimineringskomplekset.

I *samfunnssfæren* aktualiseres spørsmål om befolkningens levekår: Hvordan er det å leve i Norge? Et slikt spørsmål krever kunnskap om hvordan folk opplever sin egen hverdag. I et levekårsperspektiv er det mest relevant å rette oppmerksomheten mot dem som blir *utsatt* for diskrimineringen. Dermed er det også den subjektive opplevelsen som er det avgjørende, fordi det er hverdagserfaringene som virker inn på hvorvidt medborgerne føler seg inkludert i samfunnet og i hvilken grad de føler sin tilværelse som meningsfull eller ikke. I et slikt perspektiv er det ikke av betydning at ulike personer tolker like situasjoner forskjellig. Og det er heller ikke relevant hvorvidt de som utfører diskriminerende handlinger har hatt dette som intensjon eller ikke.

Den *juridiske* sfæren utgjøres av diskrimineringsloven. Som nevnt tidligere, defineres diskriminering her som urettmessig forskjellsbehandling på grunnlag av etnisitet, nasjonal opprinnelse, avstamning, hudfarge, språk, religion og livssyn. Både handlinger eller unnlatelser som har diskriminering som intensjon og som resultat, dekkes av lovverket. Selv om loven i utgangspunktet skal dekke alle samfunnsområder, er det viktig å minne om at diskriminering også kan være en relevant betegnelse på handlinger som faller innenfor det legale rammeverket, men utenfor det som er politisk og moralsk akseptabelt. Til tross for at diskrimineringsloven er en sivilrettslig lov og tersklene for å få medhold følgelig er lavere enn

¹¹ For tidligere versjoner av diskrimineringens tre sfærer, se Rogstad 2006 og Rogstad og Midtbøen 2009.

i ordinær strafferett, tyder erfaringene fra håndteringen av loven om likestilling mellom kjønnene fra 1979 på at det er vanskelig å bevise at diskriminering har funnet sted. En viktig årsak til dette er at det kun er de formelle kvalifikasjonene som gjøres til gjenstand for rettslig vurdering når det for eksempel gjelder spørsmål om diskriminerende ansettelsespraksis. Dersom en arbeidsgiver begrunner valget av én søker med at vedkommende er personlig egnet for en bestemt stilling, faller denne vurderingen utenfor forhold som er regulert av lovverket. Subjektive opplevelser av diskriminering er med andre ord ikke tilstrekkelig for å bevise at diskriminering har funnet sted. Dermed er det grunn til å tro at et forbud mot diskriminering i større grad vil virke inn på begrunnelsene som arbeidsgiverne oppgir enn beslutningene de faktisk fatter.

I den *politiske sfæren* betraktes diskriminering som et samfunnsproblem som man må finne strategier for å redusere. Politisk er det derfor avgjørende å finne frem til egnede virkemidler. Opp mot denne ambisjonen er det nødvendig å skille mellom symptomer og årsaker, fordi det bare er gjennom å avdekke årsaksforhold at det er mulig å peke på egnede virkemidler. Å redusere en arbeidsgivers usikkerhet med hensyn til en utdannelse tatt i utlandet, krever for eksempel helt andre tiltak enn endring av negative fordommer mot muslimer generelt. Fokus på årsaker innebærer at det er de som *utfører* diskriminerende handlinger som settes under lupen, enten det er arbeidsgivere, boligeiere, dørvakter, eller andre. Vi trenger kunnskap om hvorfor de gjør som de gjør, og i den sammenhengen er koblingen mellom årsaker og virkninger avgjørende.¹²

En oversikt over diskrimineringens tre sfærer og deres fokuseringsområder er presentert i tabellen under:

Tabell 2: Oversikt over fokus i tre sentrale sfærer der diskriminering er i sentrum

Sfærer	Fokus
Samfunn	Hvordan er samfunnet å leve i? Ofrene i sentrum Subjektiv opplevelse/erfaring er avgjørende
Lovverk	Er en hendelse et brudd med gjeldende bestemmelser? Enkelthendelser i sentrum Plassering av ansvar
Politikk	Hvorfor handler folk slik de gjør? De som diskriminerer i sentrum Årsaker og virkemidler

Samlet gir de tre perspektivene en bred tilnærming til diskriminering som fenomen. Det må understrekes at ingen av dem er mer riktige eller viktige enn de andre; snarere må de forstås som komplementære perspektiver som fanger opp forskjellige sider ved diskriminering i det norske samfunnet.

Hovedpoenget er imidlertid at de ulike perspektivene eksisterer side om side i debatten om diskriminering, uten at det gjøres rede for at de forskjellige aktørene har ulike

¹² Se Midtbøen og Rogstad (2008) for en mer inngående drøfting av behovet for kunnskap om diskrimineringens årsaker.

målsettinger. For å sette det på spissen: Dersom målsettingen er å synliggjøre at diskriminering forekommer i Norge, kan subjektive opplevelser være en god nok dokumentasjon på dette. Men dersom man søker politiske løsninger på et samfunnsproblem, er ikke synliggjøring – eller for den saks skyld et lovverk – tilstrekkelig. For å utvikle treffsikre politiske virkemidler må man kunne differensiere mellom ulike motiver. Og fraværet av empirisk kunnskap om motivmangfold er kanskje det mest slående ved diskrimineringsfeltet i dag.

6. Eksempler som bekrefter og utfordrer

Uklarheten knyttet til definisjonene av rasisme og diskriminering i faglitteraturen og den tidvis meget opphetede rasismedebatten i norsk samfunnsforskning, finner gjenklang i det norske offentlige ordskiftet. Rasisme og diskriminering er satt ettertrykkelig på dagsorden de siste årene, blant annet i kjølvannet av drapet på Benjamin Hermansen i 2001 og ambulansepersonalets behandling av Ali Farah i Sofienbergparken i Oslo sommeren 2007. Felles for disse to hendelsene er at de vekket et stort folkelig engasjement og omfattende debatt i norske medier. Samtidig representerer de svært ulike hendelser som gir rom for forskjellige fortolkningsmuligheter. Især Ali Farah-saken viser hvordan uklarhet knyttet til definisjoner av rasisme og diskriminering, bidrar til et forvirret ordskifte og en meget polarisert offentlig debatt.

Benjamin Hermansen

Benjamin Hermansen var femten år gammel da han ble knivdrept på Holmlia i januar 2001. Tre personer med tilknytning til det nynazistiske miljøet BootBoys ble dømt for drapet – som later til å ha vært rasistisk motivert i den klassiske definisjonen av begrepet. Dødsfallet ble opphavet til store demonstrasjoner over hele Norge og et massivt antirasistisk engasjement.

I lys av den klassiske rasismedefinisjonen, er ikke dette engasjementet vanskelig å forklare. Det er ingenting som tyder på at nynazistiske grupperinger i Norge utgjør mer enn noen få hundre mennesker (Fangen 2001), og dette er personer hvis ideologi vekker avsky i de brede lag av befolkningen. Dermed ligger fortellingen klar: Ung, uskyldig gutt mister livet som følge av en ekstrem rasisme som nordmenn flest forakter.

Imidlertid har hendelsen også en annen side, eller i det minste en annen fortolkningsmulighet: Gullestad (2002:37) påpeker at ”den massive motstanden mot denne ekstreme volden bidro til å styrke bildet av ”oss” som tolerante og humane. Det er ikke utenkelig at noen av dem som gikk i tog, samtidig, og uten å tenke over det, lot være å kalle inn en som het Ali til jobbintervju.” Gullestads fortolkning har to viktige aspekter: For det første at ekstreme hendelser som drapet på Benjamin Hermansen bidrar til å forsterke forståelsen av rasisme som ondskap, der den norske selvforståelsen blir ikledd en ikke-rasistisk glorie. For det andre faren for at mindre alvorlige, men desto mer utbredte og systematiske former for diskriminering eller utestengning på andre samfunnsarenaer, forblir tilslørt eller bagatellisert.

Samtidig er det viktig å komme med en nyansering av dette poenget: Dersom hele den norske befolkningen hadde forholdt seg passiv til drapet på Benjamin Hermansen, hadde dette blitt ansett som dypt problematisk. På mange måter er dermed konsekvensen av Gullestads påpekning et velkjent mønster av typen *damned if you do, damned if you don't*. Dette er viktig å være bevisst, fordi det er noe som treffer majoriteten så vel som minoritetene. Majoriteten angripes for å være for likegyldig, mens et hvert engasjement fungerer som en bekreftelse på egen selvtilfredshet. For minoritetene anvendes gjerne logikken på en annen måte: Enten blir de betraktet som arbeidsledige snyltere på velferdsstaten – eller de er folk som tar jobbene fra majoriteten ved å akseptere lavere lønn.

Ali Farah

Sammenlignet med Hermansens dødsfall, fikk debatten som fulgte i etterkant av den såkalte Ali Farah-saken en mer tvetydig – og konfliktfylt – karakter. Sommeren 2007 ble en skadet Ali Farah etterlatt av ambulansepersonell i Sofienbergparken i Oslo. Også denne saken vekket

et stort engasjement i norsk offentlighet: Ambulansepersonellet ble raskt definert som rasister av mediekommentatorer og politikere, og Farah hadde en overveldende støtte i majoritetsbefolkningen.

Saken fikk imidlertid en brå omdreining da én av ambulansesjåførene, Erik Schjenken, stilte opp i et intervju i *A-magasinet* et års tid etter hendelsen¹³, der han ble gitt muligheten til å ” snakke ut” om sin egen opplevelse av situasjonen og tiden etterpå. Schjenken presenteres som ”barnefaren, treningsentusiast, en av ambulansetjenestens mest erfarne menn, med over 10 000 oppdrag uten anmerkninger”, og som hadde blitt utsatt for et utilbørlig press. Artikkelen kommenteres underveis av Inger Lise Lien, som på bakgrunn av sin bok *Ordet som stempler djevlene* (1997), påpeker at når noen stemples ”som rasist for raskt, blir saken definert og den som vil nyansere bildet, blir mistenkeliggjort. For hvordan motbeviser man det?”

Noe av det mest interessante i denne sammenhengen er at nettopp det motsatte skjedde. I kjølvannet av intervjuet med Schjenken og i enda større grad etter at Ali Farah selv skrev en kronikk i *Ny Tid*¹⁴, dementerte svært mange av de involverte aktørene sine rasismebeskyldninger offentlig, og støtten til Farah var i stor grad erstattet med en støtte til Erik Schjenken og en ny runde med kritikken av et utvannet rasismebegrep.

Interessant er det også at Ali Farah-saken fremstår som mye mer truende for det norske selvbildet enn drapet på Benjamin Hermansen. Dels har dette med hendelsenes *alvorlighetsgrad* å gjøre, dels har det å gjøre med *intensjonene* bak handlingene, og dels er det knyttet til hvilket *fortolkningsrepertoar* som er tilgjengelig. Hermansen ble drept, det skjedde ut fra et utvetydig rasistisk motiv hos personer med ekstreme holdninger, og hendelsen styrket bildet av Norge som toleransens arnested. Farah ble til sammenligning hardt skadet og det ble i stor grad åpnet opp for at ambulanspersonellet hadde gjort en menneskelig feil. Kanskje som en følge av at mange kunne identifisere seg med Schjenkens utvilsomt vanskelige situasjon, forstummet anklagene om rasisme gradvis.

I tillegg fortolket ulike aktører situasjonen svært forskjellig: Den dominerende rasismeforståelsen som ga seg til kjenne, var utvilsomt den klassiske og individualiserte rasismen – noe som understøttes av Schjenkens innsats for å renske seg for rasismeanklager. Samtidig forsøkte for eksempel leder av Antirasistisk senter, Kari Helene Partapuoli, å argumentere ut fra et annet perspektiv med kommentaren ”det bor en rasist i oss alle” i *Aftenposten*.¹⁵ Partapuolis anliggende var å avpersonifisere rasismedebatten for å få den til å handle ”om samfunnet som helhet hvor vi blir bevisste hvor rasisme finnes og i hvilke former rasismen kommer til uttrykk i dagens Norge (...) Det gavner ingen at vi personifiserer debatten og utpeker rasistene iblant oss. Det er ikke sann at det er noen få rasister som skal utryddes.”

Partapuolis kommentar er tett forbundet med perspektivet som vi tidligere har kalt rasialisering eller strukturell diskriminering. Hun ønsket å løfte diskusjonen opp fra et individorientert nivå og dermed sette fingeren på en hverdagsrasisme som på subtile måter bidrar til å opprettholde eksklusjonen av etniske minoriteter i det norske samfunnet. Antirasistisk senters posisjon er interessant fordi de ved å knytte an til et rasialiseringperspektiv, forsøker å bryte ned skillet mellom rasisme som ideologi og diskriminering som handling – tydeliggjort gjennom begrepet *rasistisk diskriminering*. Innenfor en slik forståelsesramme er det konkret forskjellsbehandling av etniske minoriteter som er i fokus – uavhengig av intensjonene bak enkelthandlinger. Definisjonen av ambulanspersonellets behandling av Ali Farah som rasisme var dermed ikke ment som

¹³ ”En stemplet mann”, i: *A-magasinet* 3. oktober 2008.

¹⁴ ”Slik jeg ser det”, i: *Ny Tid* 10.-16. oktober 2008.

¹⁵ ”Det bor en rasist i oss alle”, *Aftenposten* 15. april 2008

merkelapp på enkeltindivider, men skulle i stedet sette søkelys på bredere rasialiseringstendenser i det norske samfunnet.

En viktig årsak til den polariserte debatten i etterkant av Ali Farah-saken, er åpenbart at et strukturorientert perspektiv på rasisme og diskriminering ikke har vunnet frem i norsk offentlighet. Blant annet som en følge av debattantenes manglende vilje eller evne til å artikulere hvilken rasismeforståelse som ligger bak deres konklusjoner, snakker man forbi hverandre – mens den individualiserte forståelsen av rasisme som ondskap forblir den mest fremtredende *common sense*. Likevel lever både nyrasisme og rasialisering side om side ved den klassiske rasismedefinisjonen i den norske debatten, men alle presenteres under etiketten ”rasisme”. Med så grunnleggende forskjeller mellom perspektivene hva gjelder rasismens uttrykksform, dens beveggrunner og hvorvidt man ønsker å fordele skyld eller påpeke trekk ved samfunnsstrukturer, er det ikke til å la seg forundre over at debatten blir konfliktfylt og at posisjonene forblir fastlåste.

Samtidig må det være et tankekors for forskningen at et så sentralt perspektiv på rasisme og diskriminering som rasialisering eller strukturell diskriminering, ikke har vunnet frem i norsk offentlighet. En grunnleggende årsak er antakelig den mangelfulle *empiriske* dokumentasjonen av sammenhengen mellom diskriminerende eller rasialiserende strukturer på den ene siden, og individuelle handlinger på den andre. Særlig rasismebegrepet aktiviserer ryggmargsrefleksen hos de fleste hver gang det tas i bruk, selv om eksponentene for det strukturelle perspektivet ikke mener å stemple enkeltmennesker. Å vinne frem med en forståelse av rasisme og diskriminering som strukturelle fenomener innebærer at begrepene må heves over moralsk kritikk av enkeltindivider for at de skal kunne tjene sin egentlige funksjon: Å sette søkelyset på usynlige eksklusjonsmekanismer som bidrar til underordning av etniske minoritetsgrupper i samfunnet. Dette representerer en stor formidlingsutfordring – og samtidig detaljerte empiriske analyser som viser hvordan handlinger på individnivå er koblet sammen med systematisk ulikhet på samfunnsnivå.

7. Avslutning

Å skrive et notat med tema diskriminering og rasisme er å be om trøbbel. Det eneste som er sikkert er at noen vil mene at vi har for lite av det ene, mens andre vil hevde at problemet er det motsatte – det var for mye, før de fortsetter med å påpeke at kjernen i debatten er å finne et helt annet sted, som ikke er berørt.

Vår ambisjon har ikke vært å skrive en autoritativ syntetisering av to ganske like, men samtidig påfallende forskjellige begreper, rasisme og diskriminering. Snarere har vi ønsket å skissere bredden i fenomenene og trekke opp noen av de sentrale debattene som har pågått. Og i forlengelsen av denne ambisjonen, er det kanskje heller slik at det definitoriske mangfoldet representerer en styrke framfor et hinder.

Et overordnet poeng i notatet har vært å problematisere den etablerte forestillingen om at rasisme og diskriminering er gjensidige begreper, som er ulike i kraft av at de fanger opp forhold på ulike nivåer; mens rasisme fanger inn ideologi, omfatter diskriminering handling. En rekke begreper og anvendelser utfordrer en slik forestilling, noe som reflekteres i hyppig brukte begreper som systemisk, strukturell og rasistisk diskriminering. Samtidig er det ikke bare et spørsmål om nivåforskjell, men også om hvor vide begrepene er. Når samme begrepar brukes om alt fra bevisste voldshandlinger til uintenderte blikk, er det en fare for at man mister en nødvendig presisjon. Ikke minst dersom målet er å finne frem til treffsikre virkemidler. Og nettopp bekjempelse av rasisme og diskriminering er et politisk mål som samler bred oppslutning i befolkningen.

I det offentlige ordskiftet har debatter om rasisme og diskriminering en tendens til å bli heftet på konkrete saker. Når Ahmed har søkt et stort antall jobber uten å bli innkalt til intervju til tross relevant utdanning, mistenker man lett at det er hans bakgrunn, kanskje hudfarge eller religion, som virker negativt inn. Altså forhold som ikke er relevante for hvorvidt han kan utføre en jobb eller ikke. Andre hendelser som har vært avgjørende er drapet på Benjamin Hermansen og sist, da hardt skadete Ali Farah ble etterlatt av en sykebil i Sofienbergparken i Oslo. Når det gjelder det sistnevnte er det ingen som er i tvil om at det ble begått en feil, men hva skal til for å underbygge at denne feilen var utslag av rasisme eller diskriminering?

Når vi igjen trekker frem Ali Farah avslutningsvis er det fordi denne saken illustrerer flere av de sentrale dimensjonene vi har vært inne på i dette notatet. Blant annet at spørsmålet ofte ikke er hva som skjedde, men *hvorfor*. I den tidligere nevnte kronikken i *Ny Tid* skrev Ali Farah om sin opplevelse. Her la han stor vekt på den historiske dimensjonen ved at han knyttet sine opplevelser i Sofienbergparken til blant annet slavetid og kolonialisme. Dette perspektivet griper rett inn i det vi i dette notatet har omtalt som postkoloniale tilnærminger.

Perspektivet har åpenbart en viss relevans. Dagens samfunn er tuftet på gårdsdagens. Samtidig er det verdt å understreke at om relevansen av kolonialisme er til stede for deler av *minoritetsgruppene* som lever i Norge, er ikke det samme nødvendigvis tilfellet for *majoriteten*. Moderne norsk historie er tvert om preget av at Norge har vært i union med andre land, først med Danmark og senere med Sverige. I Norge skulle man således ha særlige historiske forutsetninger for å anerkjenne eksistensen av at det ikke nødvendigvis er overlapp mellom *tilhørighet* til et samfunn og *medlemskap* i en politisk og juridisk enhet. På den annen side, om vi igjen trekker inn kritikken av samfunnsfagenes ensidige fokus på nasjonalstaten, er det åpenbart at Norge ikke kan forstås som en atskilt enhet, men snarere må sees – og blir sett – som en del av det vestlige hegemoni.

Til slutt kan man spørre om hva som står på spill i dag. Det mest åpenbare er at alle ønsker seg et trygt samfunn, fritt for vold og hatkriminalitet. Men det er samtidig viktig å understreke at ambisjonene for et samfunn strekker seg langt videre enn fravær av vold. Vi

har allerede nevnt betydningen av like muligheter, som en fundamental rett i samfunn. Men tatt i betraktning at Norge i dag er et flerkulturelt og flerreligiøst samfunn, aktualiseres også utfordringer knyttet til solidaritet og lojalitet. For at samfunnet skal fungere inkluderende, forutsettes det at borgerne føler tilhørighet og opplever anerkjennelse. Rasisme og diskriminering setter nettopp denne koblingen mellom individ og samfunn på prøve. Og motsatsen vil mange si at er rasistisk motivert vold. Andre vil peke på at systematiske opplevelser av å ha færre muligheter enn majoriteten representerer opplevelsen av utenforskap fra det norske; normalen som er definert av "oss". Å ikke få slippe inn i fellesskapet og bli hørt, er vanskelig. Ikke fordi man nødvendigvis blir stengt ute med vold. Like effektivt er muligens taushet, trivialisering og velmenende likegyldighet.

Litteratur

- Andersson, Mette (2007), "Migrasjon som utfordring: Kritikk av metodologisk nasjonalisme", i: Fuglerud, Øyvind og Thomas Hylland Eriksen (red.), *Grenser for kultur? Perspektiver fra norsk minoritetsforskning*. Oslo: Pax
- Andersson, Mette (2008), *Flerfarget idrett: Nasjonalitet, migrasjon og minoritet*. Oslo: Fagbokforlaget
- Balibar, Etienne (1991), "Is there a neo-racism?", i: Balibar, Etienne & Immanuel Wallerstein (ed.), *Race, Nation and Class: Ambiguous Identities*. London: Verso, s. 17-28
- Barker, Martin (1981), *The New Racism*. London: Junction Books
- Bauman, Zygmunt (1997), *Moderniteten og Holocaust*. Oslo: Vidarforlaget
- Brox, Ottar (1991), "Jeg er ikke rasist, men..." *Hvordan får vi våre meninger om innvandrere og innvandring?* Oslo: Gyldendal
- Craig, Ronald (2007), *Systemic Discrimination in Employment and the Promotion of Ethnic Equality*. Leiden/Boston: Martinus Nijhoff Publishers
- Dahl, Hans Fredrik (2002), "'Rase' i norsk debatt 1900-1950", i: *Sosiologi i dag* 4 (32), s. 35-57
- Dyer, Richard (2000), "The Matter of Whiteness", i: Solomos, John & Les Back (ed.), *Theories of Race and Racism: A Reader*. London & New York: Routledge, s. 539-548
- Fangen, Katrine (2001), *En bok om nynazister*. Oslo: Universitetsforlaget
- Fangen, Katrine (2002), "Innledning", i: *Sosiologi i dag* 4 (32), s. 3-4
- Frankenberg, Ruth (1993), *White Women, Race Matters: The Social Construction of Whiteness*. London: Routledge
- Garner, Steve (2006), "The Uses of Whiteness: What Sociologists Working on Europe Can Draw from US Research on Whiteness", i: *Sociology* 40 (2), s. 257-275
- Goldberg, David Theo (1993), *Racist Culture: Philosophy and the Politics of Meaning*. Oxford: Blackwell Publishers
- Grue, Lars (2006), "Normalitetens oppfinnelse: Bidrag til en forståelse", i: Eriksen, Thomas Hylland og Jan-Kåre Breivik (red.), *Normalitet*. Oslo: Universitetsforlaget, s. 25-47
- Gullestad, Marianne (2002), *Det norske sett med nye øyne: Kritisk analyse av norsk innvandringsdebatt*. Oslo: Universitetsforlaget
- Hagelund, Anniken (2004), "Anstendighetens utside: "Rasisme" i norsk innvandringspolitisk diskurs", i: *Tidsskrift for samfunnsforskning* 1 (45), s. 3-29

- Hagtvet, Bernt (red) (2008), *Folkemordenes svarte bok*. Oslo: Universitetsforlaget
- Hamer, Forrest M. (2007), "Anti-black racism and the conception of whiteness", i: Parens, Henri, Mahfouz, Afaf, Twemlow, Stuart W. & David E. Scharff (ed.), *The Future of Prejudice: Psychoanalysis and the Prevention of Prejudice*. Maryland: Jason Aronson Publishers
- Johansen, Jahn Otto (1989), *Sigøynernes Holocaust*. Oslo: Cappelen
- Jørgensen, Martin Bak (2006), "Dansk realisme og svensk naivitet? En analyse af den danske og svenske integrationspolitik", i: Hedetoft, Ulf, Petersson, Bo og Line Sturfelt (red.), *Bortom stereotyperna? Invandrare och integration i Danmark och Sverige*. Göteborg og Stockholm: Makadam Förlag, s. 266-298
- Lange, Anders & Charles Westin (1981), *Etnisk diskriminering och social identitet*. Stockholm: Liber Förlag
- Lavik, Nils Johan (1998), *Rasismens intellektuelle røtter*. Oslo: Tano Aschehoug
- Lien, Inger Lise (1997), *Ordet som stempler djevlene: Holdninger blant pakistanere og nordmenn*. Oslo: Aventura
- Lov om forbud mot diskriminering på grunn av etnisitet, religion, mv (diskrimineringsloven)* (2005:33)
- Kyllingstad, Jon Røyne (2004), *Kortskaller og langskaller: Fysisk antropologi i Norge og striden om det nordiske herremennesket*. Oslo: Spartacus
- McDermott, Monica & Frank L. Samson (2005), "White Racial and Ethnic Identity in the United States", i: *Annual Review of Sociology*, vol. 31, s. 245-261
- Midtbøen, Arnfinn og Jon Rogstad (2008), "Diskrimineringens art, omfang og årsaker", i: *Søkelys på arbeidslivet* 3 (25), s. 417-429
- Miles, Robert (1993), *Racism after "race relations"*. London: Routledge
- Prieur, Annick (2002), "Fargens betydning. Om rasisme og konstruksjon av etniske identiteter", i: *Sosiologi i dag* 4 (32), s. 59-82
- Reskin, Barbara F. (2000), "The Proximate Causes of Employment Discrimination", i: *Contemporary Sociology* 29 (2), s. 319-328
- Rex, John (1986), *Race and Ethnicity*. Stony Stratford: Open University Press
- Rogstad, Jon (2001): *Sist blant likemenn? Synlige minoriteter på arbeidsmarkedet*. Oslo: Unipax
- Rogstad, Jon (2002), "Diskriminering og ulikhet – forklaring og metode", i: *Sosiologisk tidsskrift* 10 (1), s. 3-26

Rogstad, Jon (2006), *Usaklige hindringer for ikke-vestlige minoriteter på arbeidsmarkedet i Norge*. ISF-rapport: 010

Rogstad, Jon og Arnfinn Haagensen Midtbøen (2009), *Fra symptom til årsak: Metodiske utfordringer og forskningsetiske dilemmaer ved bruk av tester i studiet av diskriminering*. ISF-rapport 2009: 002

Rothenburg, Paula (2001), *White Privilege: Essential Readings on the Other Side of Racism*. New York: Worth Publishers

Said, Edward W (2004 [1978]), *Orientalismen: Vestlige oppfatninger av Orienten*. Oslo: Cappelen

Solomos, John & Les Back (2000), "Introduction: Theorising race and racism", i: Solomos, John & Les Back (ed.), *Theories of Race and Racism: A Reader*. London & New York: Routledge, s. 1-28

SOU 2005:41, *Bortom Vi och Dom: Teoretiska reflektioner om makt, integration och strukturell diskriminering*

SOU 2005:56, *Det blågula glashuset – strukturell diskriminering i Sverige*

Stolcke, Verena (1995), "Talking Culture: New Boundaries, New Rethorics of Exclusion in Europe", i: *Current Anthropology* 1, s. 1-24

Taylor, Charles (1994), "The Politics of Recognition", i: Gutman, Amy (ed), *Multiculturalism: Examining the Politics of Recognition*. New Jersey: Princeton University Press

Todal Jenssen, Anders (1994), "Rasisme? – Hvilken rasisme? Eller: Hvorfor vi ikke finner det vi ikke leter etter", i: *Tidsskrift for samfunnsforskning* 3 (35), s. 344-369

Om publikasjonen

Dette er et temanotat i en serie fra IMER-programmet.
Notatene utgis i 2008 og 2009.

Publikasjonen kan bestilles på
www.forskningsradet.no/publikasjoner

Norges forskningsråd
Stensberggata 26
Postboks 2700 St. Hanshaugen
N0-0131 Oslo

Telefon +47 22 03 70 00
Telefaks +47 22 03 70 01
post@forskningsradet.no
www.forskningsradet.no

Utgiver:
© Norges forskningsråd
Internasjonal migrasjon og etniske
relasjoner – IMER
www.forskningsradet.no/IMER

Omslagsdesign: Design et cetera AS
Foto: Shutterstock
Opplag: 175
Trykk: Allkopi

Mars 2009

ISBN 978-82-12-02652-0 (trykk)
ISBN 978-82-12-02653-7 (pdf)